

Testamentum-sorozat Gondolatok a könyvtárban

A múltat kutatva a jövőt szolgálják hasznos kis kötetei. A Politikai Könyvkiadó e sorozattal nemzetiségi kultúránk új, szükséges színterét teremtette meg. A Kriterion „fehér sorozata” és a Téka-kötetek mellett könyvvilágunkban egyre jobban körvonalazódik a Testamentum-fejléccel megjelenő könyvecskék helye. Demény Lajos 1972-ben, a sorozat indításakor a román—magyar együttélés haladó hagyományainak, a romániai magyarság társadalompolitikai gondolkodása tradícióinak kutatását, a hazai társadalmi küzdelmek monografikus feldolgozását, a kölcsönös megismerés elősegítését tűzte ki célul. Az eltelt öt év alatt hét kötet jelent meg, s ez már elegendő alapot nyújt arra, hogy megállapítsuk: a sorozat hű maradt a tervekhez. Igaz, az egyes mozgalmakat feldolgozó monográfiák még váratnak magukra. Az eddigi kötetek címlapján egy-egy név szerepel: Mocsáry Lajos, Szabó Árpád, Márki Sándor, Vasile Goldiş, Kovács Katona Jenő, Bitay Árpád. Olyan egyéniségek, akik hosszabb-rövidebb ideig sokat hallattak magukról, akiknek a neve — legalábbis bizonyos körökben — fogalom volt, s akik azután rendre kiestek a köztudatból, mert nincs olyan jelentős irodalmi munkásságuk, hogy meglehetősen irodalomközpontú sajtónk, könyvkiadásunk felfigyelt volna rájuk. Inkább a tett emberei voltak, akiknél az írás csak a megnyilatkozás egyik formája, magát a tettet segíti elő vagy igazolja.

Igy Mocsáry Lajost és Vasile Goldiş-t elsősorban politikusként temette el a köztudat. Mocsáry 1865 és 1892 között mint parlamenti képviselő küzdött a dualista Magyarország nemzetiségeiért. Az őt bemutató Kemény G. Gábor szerint a kiegyezés korának egyik legváltozatosabb szakirodalmi termését hozta létre: könyvekkel, röpiratokkal, cikkekkel, nyilatkozatokkal gazdagította a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó irodalmat. Egykori népszerűségére jellemző, hogy amikor az 1887-es képviselőválasztáson megbukik, a Román Nemzeti Párt a karánsebesi pótválasztáson juttatja mandátumhoz. Ekkoriban épp e kárpátalji kisvárosban kezdti tanári és publicisztikai pályáját a Mocsárynál három és fél évtizeddel fiatalabb, de szintén a nemzetiségi küzdelmekben híressé váló Vasile Goldiş. Minden bizonnyal e harcokban érlelődnek benne azok a gondolatok, amelyeket főművében, *A nemzetiségi kérdésről* című — először 1912-ben, másodszer pedig Hajós József tanulmánya kíséretében most megjelent — magyar nyelvű könyvecskéjében foglalt össze. Goldiş következetességét mutatja, hogy az Erdély és Románia egyesülését kimondó gyulafehérvári népgyűlésen 1918. december 1-én elhangzott, „antológiába illő beszédében” most már többségi, uralkodó helyzetben is kiállt a nemzetiségek szabadsága, jogegyenlősége mellett. Kár, hogy az elkövetkező években nem vált ereje érvényt szerezni ezen elveinek.

Goldişhoz hasonlóan gimnáziumi tanárként, méghozzá éppen Aradon vált ismertté, s utóbb Kolozsvárt jutott egyetemi katedrához Márki Sándor, a polgári radikális szemléletű pozitivistá történetíró. Részben a történelmi materializmus hatására, részben ösztönösen nem egy megállapításában rátapint a fejlődés rügőira. Helyesen értékeli a gazdasági alap, a néptömegek, az osztályharc szerepét a történelem alakításában. Ő teszi a becsmélrt, megvetett Dózsát a népi küzdelmek hősévé, s műveiben az erdélyi román parasztmozgalmak is új megvilágításba kerülnek. Történelmet ír saját életének gazdag tapasztaltait összegezve Beke György monográfiájának címszerelője, Veress Sándor is, Akárcsak egykor II. Rákóczi Ferencnek, Kossuthnak és hű követőinek szintén török földre kellett menekülniük a császári megtorlás elől. Veress lett az 1848-as emigránsok Mikes Kelemenje. Kétkötetes emlékirata, bár forrásértékű, csak melléktermék. Veress forradalmár volt, s Világos után követte Kossuthot Sumlába. Itt „szégyelltünk még

dolgozni“ — vallja meg. De amikor 1850 nyarán feloszlatták a menekülttáborát, munka után kellett néznie. Várnában kitanulta a szabászatot, s néhány év alatt elegendő tőkét gyűjtött magának ahhoz, hogy Londonba mehessen, és elsajátítsa a mérnöki tudományt. Harminckét éves fejjel, újonnan szerzett diplomájával érkezik a polgárosodás útjára lépett s a jó szakembert tárt karokkal fogadó román fővárosba. Földet mér, térképet rajzol, vasutat és hidat tervez, járja az országot, csak megpihenni tér bukaresti otthonába. A közös munka során megszereti a román népet, azonosul annak társadalmi és nemzeti törekvéseivel, s ugyanakkor nem feledkezik meg anyanyelvéről sem: a Bukarestben letelepedett magyar értelmiségiekkel, iparosokkal együtt magyar tannyelvű iskolát hoznak létre, művelődési egyesületet szerveznek, és újságot adnak ki. Példát mutatnak arra, hogyan lehet az állampolgári hűséget összeegyeztetni az anyanyelvi kultúra ápolásával. Mert Veressnek még három társa, barátja is tollat ragadott, hogy a mindennapi munka mellett rögzítse emlékeit; így váltak külön csoporttá a bukaresti emlékirók: a mérnök Veress, a tanár Koós Ferenc, valamint a két orvos, Oroszhegyi Józsa és Fialla Lajos.

A sorozat három, derékba tört életű ember testamentumát is felméri. Mindnyájan a XX. század áldozatai. Közülük a legidősebb és kétségtelenül a legtehetősebb Bitay Árpád, a román—magyar művelődési kapcsolatok szenvedélyes kutatója és kiépítője volt. Rendületlen munkakedvvel mindig a pillanatnyilag leg-sürgetőbb feladatokra vállalkozott: antológiát állított össze, fordított románból magyarra, magyarból románra, s bárhova hívták, mindig készségesen vállalkozott előadások tartására. Így kutatómunkája többnyire megrekedt az adatközlésnél, két-három oldalas jegyzetknél. Nem jutott ideje az összegezésre. A piavei csatában elszenvedett gázmérgezés okozta betegsége volt korai halálának fő oka.

Kovács Ferenc már az utókor szemével, inkább a hagyatéka támaszkodva vizsgálta Bitay munkásságát, Jordáky Lajos bevezető tanulmányai harcostársak-ról, vértanúvá lett kortársakról szólnak, akik tevékenységüket a Román Kommunista Párt irányítása alatt fejtették ki. A Szilágyságból származó Kovács Katona Jenőt a filozófia tartja büvölkériben, az irodalomban a fiatal nemzedék zászló-bontó kötete, az *Új Arcvonal* (1931) munkatársaként jelentkezik. Anyagi nehézségek közt tengeti életét, regényeit a kiadók visszautasítják. A Vásárhelyi Találkozóon mindenben a baloldalt támogatja, s megismerkedik annak olyan képviselőivel, mint Józsa Béla, Nagy István, Balogh Edgár. 1937 őszén mutatkozik be a *Korunknál*, Gaál Gábor közli egy szilágysági faluról írt monográfiáját, majd maga mellé veszi a szerkesztőségbe. Az itt töltött három év Kovács Katona Jenő életének legtermékenyebb korszaka. A bécsi döntés és a folyóirat betiltása után többször is behívják katonának. Közben szervez, ír, fordít, újra egyetemre jár. Meggyőződéses marxista, sehogy sem tud megbarátkozni a kolozsvári professzorok idealista filozófiájával. Egyre súlyosbodó tüdőbaja 1944 tavaszán és nyarán kórházi ágyhoz köti — ekkor születik naplója —, a város felszabadításának előkészítése közben, pár órával a nagy esemény előtt a Gestapo hurcolja el, s örökre nyomavész. Hasonlóan tragikus volt Szabó Árpád mind-össze három évtizedre szabott élete. Kolozsváron és Temesváron ismerkedik meg a munkásmozgalommal, a marxista filozófiával. Már a MADOSZ keretében munkálkodik, amikor 1937-ben a *Brassói Lapok* riportertként alkalmazza. A Zsilvölgyéről és a Székelyföldről írja legsikeresebb riportsorozatokat. Egy év múlva a párt aktivistájaként vesz részt a temesvári *6 Órai Újság* szerkesztésében, s a román—magyar szellemi közeledésről cikkezik. 1939-ben új feladatot kap, a párt a kolozsvári *Erdélyi Magyar Szó* szerkesztését bízta rá. A lap Petőfi-ünnepségeket, irodalmi estélyt, magyar népi találkozókat rendez. A bécsi döntés után illegálitásban vonul, s Aradon, Temesváron tevékenykedik, míg 1943 februárjában le nem tartóztatják és halálra nem kínozzák. A hűség ára a halál.

A tett embereiről szóló sorozatban a válogatásról, a kötetvégi szemelvények-ről áttevéődik a hangsúly a bevezető tanulmányra. Ennek terjedelme legtöbbször dominál, a szemelvények legfeljebb illusztrálják a tanulmányban elmondottakat. Maguk a tanulmányok pedig meglehetősen változatosak. A sorozat szerkesztősége szabad kezét ad a kötetek összeállítóinak. Így Kemény G. Gábor, Hajós József és Kovács Ferenc nehéz fajsúlyú értekezéseket, átfogó monográfiákat írnak. Hivatkozásait, utalásait jegyzetekkel támasztják alá, s nemcsak magát a „hóst“, hanem a kort, a felmerülő problémákat is bemutatják. Formáját tekintve Kovács Géza Márki-portréja is ide illeszkednék be, de Márki túlzottan bonyolult, hatalmas életművet maga után hagyó egyéniség ahhoz, hogy nem egészen félszáz oldalon teljes pályaképet adhassanak róla. Ő különben az egyetlen, aki munkásságának csak egy vetülete révén illeszkedik be a sorozatba. A többieknél a nemzetiségi kérdés, a román—magyar kapcsolatok ápolása, a pártmunka vörös fonál,

melyre egész életüket felfűzheti a szerző. Így van ez Veress Sándor, Kovács Katonán és Szabó Árpád esetében is. Már említettük, hogy Beke György átfogó monográfiája élvezetes olvasmány, a szélesebb olvasókörök érdeklődésére is számíthat. A szemelvényeket beledolgozza a tanulmány szövegébe (dőlít betűkkel szedve), majd kommentálja, tisztázza a felmerülő részletkérdéseket, de nem vész el bennük, a főszerző végig Veress marad; műveiből sem akar mindent bemutatni, csak azt, ami maradandó, amiből az utókor is tanulhat. S hogy a tudományos színvonal ne szenvedjen csorbát, összevonva közli jegyzeteit a kötet végén. Jordáky Lajos tanulmányai ma már, hogy szerzőjük sem él, forrásértékűek, s feltehetően mindent összegeznek, amit a két harcos publicistáról az utókornak tudnia kell. Mint írja, szándékosan mellőzte „az olvasót fárasztó” lapalji jegyzeteket. Sajnos azonban, az olvasó sokszor gondolkodóba esik egy-egy megállapításnál, vajon ez személyes élményből, kéziratoss feljegyzésekből fakad-e, vagy csak feltételezés? Különböző több bevezető tanulmány írója igen határozottan állapít meg — véleményünk szerint — ma már csak feltételezhető dolgokat. Mert azt például, hogy egy diák iskolai tanárától, professzorától mit tanult, vagy miért nem hallgatta valamelyikük előadásait, az évkönyvek adatain túl ma már csak feltételezhetjük, ha viszont írásos feljegyzésekre, visszaemlékezésekre támaszkodunk, azt jelölni kellene.

A sorozat keretében jó volna, ha megőriznék a nagyjából kikristályosodott kötetfelosztást, s legalább a terjedelem egyharmadát tartásák fenn a válogatás részére, történelmi tanulmányok esetében „perdöntő” dokumentumok közlésére. Már az eddig megjelent kötetek jó része is doktorátusi dolgozat melléktermékeként jött létre, s jó volna számba venni a készülében levő disszertációkat, hiszen még sok kiadói szerződés megkötésére nyújthatnak alkalmat, s így biztosítani lehetne, hogy folyamatosan évi két kötetet hozzanak ki.

Mindenekelőtt a bukaresti emlékirókról kellene még egy-két kötetet készíteni, azután jöhetnének a Iosif Vulcanról, Veress Endréről, Kristóf Györgyről, Octavian Gogáról, Jakabffy Elemérről, Emil Isacról és Józsa Béláról szóló monográfiák. Aradi Viktor és George Bariț idevágó munkásságát már feldolgozták a Patria sorozatban, amely — úgy tűnik — teljesen átadhatja helyét a Testamentumnak. Mindemellett Aradiról még elkélne egy részletesebb tanulmány. Külön kötetek dolgozhatnak fel egy-egy, a román—magyar kapcsolatokat ápoló folyóirat történetét, valamely történelmi esemény, törvény körüli vita visszhangját a román és a magyar sajtóban. Szintén e sorozat nyújthatna lehetőséget a levéltárak dokumentumértékű anyagának szakszerű feldolgozására (például egy magyar tudós vagy író román értelmiségiekkel folytatott levelezése, a román szellemi életre is nagy hatást gyakorló kolozsvári piarista liceum korszerű története). Nos, a lehetőségek végtelenek és csábítóak. Egyelőre Demény Lajos *Bábolna* című kötetét várjuk, mely feltehetően megindítja a történelmi monográfiák új vonulatát e sorozatban.

Gaal György

A nyelv győzelme és a forma fájdalmának szélfaküszrepezstőéke

Azért írunk, hogy szeressenek, s úgy olvasnak, hogy nem szerethetnek.

ROLAND BARTHES

Nehéz kétértelműségekről egyértelműen beszélni, ezt minden kritika tudja. Az olvasó a két- és többértelműségek közül bizonyára egy értelmet választ, mást a kritikus sem tehet, bár megkísérli mégis érzékeltetni a jelentés folyamatát is. Csakhogy különbséget kell tenni a formailag tiszta és a felbomló keverékfor-

ma kétértelműségei közt. Az utóbbi eset a valóban bonyolult, amikor tudjuk, hogy nem az irodalomtörténetileg már automatizálódott dinamikus rendszerekkel van dolgunk, és nem is egy, ezekkel ellentétes konstrukciós elvet érvényesítő műről, hanem a kettő közti átmenetet tipikusan képviselő alkotásról. Paradox

módon épp az új konstrukciós elv létrejöttének folyamata az új konstrukciós elv.

Palocsay Zsigmond kötete* irodalmi és kulturális tényként és tettiként itt található meg koordinátáit — és itt is leli csapdáját. S hogy máris szó lehet erről, az a mű szerencséje, hiszen más-különböző irodalomtörténeti ítéletekhez semmilyen távlatunk nincs, csak távol-ságunk a műhöz viszonyítva, ami pillanatnyilag éppen elég.

Az *Aki búsul, megöregszik* ugyanis nyilvánvalóan nem gyermekvers-mese (s így nem is értelmezhető és menthető fel ilyenként); elég itt a Felnőtt Gyermek metaforájára utalni, amely nem egyetlen, de talán a legtipikusabb bizonyítéka e megállapítás helyességének. Másrészt nem is (elmélkedő, természet-leíró, filozofikus, allegorikus stb.) költemény. Tulajdonképpen nincs műfaja. Az ilyen műfaj-talankodás nem meglepő, csupán a kultúra összefüggéseiben aggasztó (hiszen nem járul hozzá semmilyen stabilitás létrehozásához). Utóbbi megállapítás nem a mű elmarasztalása, talán ezt nem kell külön bizonygatni.

A kötet éppen a fenti koordinátákat lehetővé tevő, zavarbaejtő sajátossága miatt figyelemre méltó. A szöveg (a költői beszéd) intellektuális látványa eleve egy új konstrukciós elv keresésére készlet, valamilyen szembenállás megállapíthatóságát előlegezve — dinamikus és dialektikus rendszerként kínálva magát a történetietlen időben a jelentéstelen-automatizálódott rendszerekkel szemben. Ám éppen ez a megejtő látvány (a nyelvi varázslatról van szó) okozza az első zavart, hiszen ez a látvány nyelvi, a szubjektum csodásított (tehát védekező) látványa. Ez a nyelvi látvány (vagy nyelvi élmény) viszont azt a látszatot kelti, hogy ő maga az új konstrukciós elv, s meglehetően, ez a látszat legyőzhetetlen, ha egyébként nem, hát azért, mert hozzászoktunk látszatok tényként való kezeléséhez. Mindez annak ellenére, hogy ez a nyelv tudja: nem lehet ő maga az új konstrukciós elv, egyszerűen azért, mert új konstrukciós elv nincs is, másrészt a nyelvezet (language) nem lehet konstrukciós elv, mert nem lehet forma, csak annak megvalósítója.

Mégis van és marad a látszat, mert a szubjektumnak szüksége van rá. Hiszen a nyelv a szubjektum, a szubjektumnak pedig szüksége van önmagára.

Palocsay mesét mond, de ez a mese már nem követi az automatizálódott kánonokat, a jó ugyan elnyeri végül jutalmát, de a rossz nem nyeri el bün-

tesését, csupán megfeddik. Röviden: a kilépés kétoldalú: kilépés a verses meséből és kilépés a filozófiai költeményből. E kettős, tehát látszólagos kilépésnek egyetlen eredménye a bentmaradás — de ne lépjünk a dolgok élébe.

Van ugyanis egy harmadik (és lényegi) kilépés — a jövőbe, a képzeletbe. Jelen mű már „státusa” miatt is kénytelen elvégezni ezt a kilépést, de nem erről van szó. Egy másik talajról, az *édesdszungen*ről; a lehetséges és a vágyott talaja ez, amint azt utólag írott *Édesdszungen* című didaktikus versében igyekszik kifejtetni (*Utunk*, 1977. 22.):

*A SEMMI helyén innen
a VAN palánkján túl,
ahol a képzelet gyöngyöt gyűr.*

Ez egyértelmű beszéd, ám nem helyezi tárgyunkat semmilyen új megvilágításba. Ez csak fájdalom a botfüllű kritika láttán, és nem magyarázat, hiszen az ideológiai bizonyítványt nem kell magyarázni, talán nem is lehet. Különbösen is e vers és az *Aki búsul*... viszonya tautológia.

Ha a képzeletbeli, a jövő fogalmaival közelítünk a mű egy rétegéhez, egyúttal azt állítjuk, hogy a művet egyfajta szabadságvágy hozza létre, tehát erőteljes emfaticus viszonyulás a jelenhez. Ezt a viszonyulást kitűnően emeli ki a mű természetszemlélete, amely poétikává akar válni, és nemcsak azért, mert toposz-sora rousseau-i, hanem mert ez az egyetlen ideológiai érv önmaga léte mellett. Az ilyen romantikus természetszemlélet a legtokéletesebb kilépést valósíthatja meg, csak hogy Palocsay mindek ellenére nem tud teljesen elszakadni jelenétől: „észrevesz az idő” — figyelmezteti önmagát, amihez néhány frappáns célzás kapcsolódik. Szóval a jelen a kifutópálya és a célpont is, e kettősségben őrlődik fel a mű. Ám kell lennie szembenállásnak is, s hogy ez a szembenállás nem nyilvánvaló, az a mű szerencséje. A szembenállást talán majd ott kell keresni, ahol iónia van.

Az epikai tények szerkezete a mű ideológiája szempontjából, tehát a szerző kommunikációs álláspontja tekintetében is különösképpen jelentéssel. Az első és alapvető epikai tény a gyermekek megérkezése egy pusztuló világba. Programjuk: „segítsünk mi mindenem ésszel”, e két tény — az epikai és az ideológiai — hozza létre azoknak a transzformációknak a sorát, melyek meghatározzák a strukturális tény. A továbbiak ennek az illusztrációi, allegóriái. Tulajdonképpen ez a heurisztikai kód, melyet időnként átszó a hermeneutikai kód (a szubjektum jelenléte mint idegen szó a po-

* Palocsay Zsigmond: *Aki búsul, megöregszik*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1976.

lifóniában). Az említett első epikai tény még szimbolikus, és ezt a szimbólumot még néhány cselekvéssor fenn tudja tartani, nem tör létére, a baj csak ott kezdődik, amikor megjelennek a szimbólum testén az allegóriák (a harcra, a görény, a farkas megjavítása). Ez a rög-tönzött, bár mint látni fogjuk, egyáltalán nem ideológiamentes „javítóintézet” végül is megbontja a műegyensúlyát — mind szerkezetileg, mind ideológiailag.

A szubjektum a szerkezeti pluralitást választja és a terjengősséget, s az értelmi egyenértékűség létrehozása a semlegesítést, az édesdszungel monolitikus világát, ahol minden a jó szintjére kerül és semlegesítődik. Az epikai tények a szubjektum metaforikus fogantatású travesztiái. A szubjektum posztulál egy ideális világot, transformációkat hoz létre, ám ez az ideális világ nem találja sehol értelmét. A gyermekek érkezése mint szimbolikus és transzformálható elem hatja át az epikai tényeket, melyek ehhez az elemhez viszonyítva epikai metaforaként szerepelnek, s mint jelentők a maguk semlegesített mivoltában vagy létrehozhatnak valamilyen értelmet, vagy inkább távolodnak attól — ezt végül is nem tudjuk eldönteni.

E szinten különbségek és egybemosások játéka kápráztatja az olvasót, aki szeretné követni saját szabályait, a célzásokat, ám célzásokat egyelőre keveset talál, viszont több allegóriát. Hamar rájön, hogy a lényeg a szubjektum lát-lelete, és a kvázi-epikai szint transzformációit hajlamos mellékeseknek tekinteni. Csakhogy a műben minden jelent. De már most észreveszi, hogy az epikai tények emelkedő grafikont mutatnak (az ábrázolt világ tökéletes lesz), a lírai tények egyszintűsége viszont a szubjektum és a forma fájdalmát erősíti.

Másfelől viszont már átlátható az a törekvés is, hogy a szerző megtalálja-megőrizze azt a tartós formát (verses mese, énekek, meseszerűség), amely valamennyire megközelítheti a történelmileg megérthetőt. Az utolsó ének, ahol a szubjektum jelenléte a legerőteljesebb, és az utalások rendszere sokkal átütőbb az allegóriáknál, ilyen szempontból is fontos. Sajnos, az is előre látható, hogy a nyelv győzelmet arat, a szubjektumnak pedig marad az, amije volt: transzcendálhatósága és fájdalma — lényegi némasága. A mesemondó lázálmai és célzásai a kilencedik énekből beteljesednek. Az ironia, amely a nyelv tökéletessége által és a semlegesítés ábrázolásában akar megszületni, hiányzik, s végül is rájövünk: meg sem fogamzott.

Az édesdszungel mégiscsak takar valamilyen ellenállást, ez az ellenállás azonban felemás, hiszen a fantáziára és

a semlegesítésre alapoz, a fantázia viszont monolitikus, a semlegesítés pedig monolitikus, noha mindkettő együtt jár a helyzet tudatosságával, azzal a helyzetével, amelyben vagyok és kommunikálok. Következésképpen ezek a helyzetre irányulnak. Csakhogy Palocsay kvázi-konstrukciós elve éppen a semlegesítés, amely lényegénél fogva nem alkalmas a társadalmosodásra, mert csak talaja a társadalom, iránya már csak nagyon kis mértékben az, ha iránya nem éppen a távolodás, a fájdalom batyujával.

A választás, amelyből a mű született, ilyenformán nem radikális választás, tehát nem valamilyen forradalom, csupán egy nyelv választása, amelynek csodás egzotikumra fenntarthatja a semlegesítés ábrázolhatóságát (búcsú a negatívumoktól), kritikáját már nem végezheti el, mert távolság van a nyelv és a semlegesítést bemutató epikai tények között. S ez a nyelv nem tartalmazza azt az ironiát, amely mindezt lehetővé tenné, éppen mert nem távolság, hanem szakadék. Ez a szakadék pedig nem más, mint a mű értelmi szakadéka, melyet végül is törekenyen hidal át egy apologetikus nyelv. Nincs pluralitás a jelentést létrehozó epikai tények sorában, a szubjektum osztódása nem az. Csak a monolitikus édesdszungel van és a lázálmok (az álom is monologikus), s a monolitikusság csak semlegesítéssel (minden jó és szép lesz) érhető el. A mesemondó rokonszenves jelenléte a kvázi-cselekményben idegen szó, beavatkozás egy szimbólumba, melyet allegóriák bomlasztanak úgyis.

Ezentúl a teljes nyelvi radikalitás az értelmi radikalitást nem hozza létre, tehát látszat-radikalitás.

A totális semlegesítés talaján értelmi megalkuvás tenyészik, melyet nem tud ellensúlyozni a viaskodás a sárkányokkal, sem az utolsó ének célzásrendszere. A természetbe vonulás szeretett volna szimbólum lenni, így csak az, ami: kivonulás a bennmaradáson belül.

A fantázia, a mese, az utópikusság a jövőhöz kapcsolódó fogalmak, ám valamilyen jövő posztulálása szegényes értelmek kőénybokraiban végül a csend felé tart, és nem képes mitizálódni vagy létrehozni egy életképes szimbólumot. Noha nyelvi merészsége miatt egy ideig ellenáll a csendnek, de miután a mese jelentése a körülményekkel együtt a jövőben landol, a nyelvi csoda buboréka pukkan az ideológia légüres terében. Ezzel nem becsüljük le Palocsay nyelvi teljesítményét; az ő nyelve azon ritkák közé tartozik, amelyekre kultúránknak égető szüksége van.

Ilyenformán a mű egy nagy lehető-

ség elszalasztása, elpazarolt csoda: fájdalom és hiány. A jelentés a csendig és a semmiig hátrál a többségben levő banalitás talaján, és nem hozza létre azt a különös értelmet, amelyet kerestünk; felmutatja ugyan a nyelv lehetséges győzelmét, de nem radikális választásból született (gondoljunk csak az *édesdzsungel* metaforára és az *aki búsul, megöregszik* ideológiai motívumra), másrészt nem tartalmaz igazi döntést, csak fájdalmat. Bár magának a kísérletnek a létrejötte is némileg kérdés, a szubjektum olyan kérdést tett fel magának,

melyet nem tud megválaszolni perspektivikusan sem, azaz rosszul tette fel a kérdést, mert kérdése nem saját igazi kérdése.

Egyetlen szerencséje: fájdalma nemcsak az övé, a miénk is. Ezért lehet és kell is szeretni Palocsay művét, legalább nyelvéért, mert nyelvi győzelme szerencsére a mi győzelmünket is jelenti, ez pedig nem is kevés. Csakhogy a fájdalom és a hiány láttelele ma már elégtelen. Gyönyörű dadogás. Mindenén túl Palocsay egy dolgot világosan lát: „*hull az idő*” — belepi a történelmet.

Boér Géza

Két hazai tudományos könyv

A romániai magyar tudományos könyvkiadással foglalkozó kerekasztal-értekezletünkön (*Korunk*, 1976. 1—2.) és más alkalmakkor is elhangzott az az igény, hogy legrangosabb és egyben legnépszerűbb tudományos könyveink, a Kriterion gondozásában megjelenő *Korunk Könyvek* sorozat kötetei legyenek az eddiginél nagyobb mértékben — az értekezlet egyik felszólalója szerint kb. felerészben — hazai szerzők munkái. Természetesen anélkül, hogy a sorozat „felhigulna”, hogy csökkenne Marx György és Robert Escarpit, Szent-Györgyi Albert és Jean Piaget neve jelezte színvonala, valamint örvendetes népszerűsége.

Az elmúlt hónapokban a *Korunk Könyvek* sorozat egyszerre két újabb kötete nyújtja ismét hazai szerzők munkáját, s ez a tény elégedettséggel tölt el mindannyiunkat: szerzőgárdánk kezd a sorozat eddigi hét hazai szerzője nyomában a rangos külföldiekhez felzárkózni. Ehhez képest kisebb jelentőségűnek, de nem elhanyagolhatónak tartjuk azt, hogy a két kötet gondosabb szerkesztést és szakellenőrzést igényelt volna: hogy az egyik túl szűk kerete és túl széles témaköre miatt nehezen érthető a nagyközönség számára, a másik pedig, amely olvasmányosabb ugyan, sok helyt pontatlan-szakszerűtlen. Mikor kritikuskaink itt következő két írásukban a könyvek méltatása mellett erre az utóbbi jelenségre figyelmeztetnek, szándékuk — és szándékunk — szerint a romániai magyar tudományos közírás fejlesztésének, szakszerűségének és jó értelemben vett népszerűségének ügyét szolgálják.

Kibernetika és energiaválság

A századforduló óta a fejlett országokban valósággal forradalomszerűen újult meg a tudomány és a technika („tudományos-műszaki forradalom”), aminek a hatása természetesen egyre inkább érezhető a közepesen fejlett és a fejlődő országokban is. E folyamat részeként a tudomány haladása napjainkban számos, *minőségileg új* vonást mutat. A mai tudományt az ismeretek szinte robbanásszerű halmozódása, egyre újabb tudományterületek kialakulása, az egyes tudományágak hálószerű összefonódása és „tudományágak fölötti tudományok” — ún. interdiszciplinák — megjelenése, a matematikai, a kiber-

netikai és a szimbolikus logikai módszerek térhódítása, a tudományos kutatás szervezettségének fokozódása, valamint a tudomány közvetlen termelőerővé válása jellemzi.

Ma a tudomány összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet tölt be a társadalom életében, mint eddig bármikor, s talán ezzel magyarázható az a nagy érdeklődés, amellyel korunk embere a tudomány által elért eredmények és felvetett kérdések felé fordul. Napjainkban tehát a tudomány is mindinkább integrelődik az egyetemes művelődésbe: a kultúra sajátos részterületévé válik.

A tudományos-műszaki forradalom ko-

rában a tudományos ismeretterjesztésre, e fontos társadalmi tevékenységre háruló feladatok között nagy szerepe van a könyvkiadásnak, s — itt és most — főképpen a *Korunk Könyvek* sorozatnak. Szükségszerű, hogy a hazai magyar olvasóközönség is korszerűen tájékozódjon, és akár „első kézből”, a tudományos kutatók műveiből, akár monográfiák és népszerűbb feldolgozások útján eligazodjon a rohamosan fejlődő tudomány és technika adatsűrűségében, s hogy tiszta képet kapjon a tudományos-műszaki forradalom gazdasági és társadalmi vetületeiről. Örömmel állapítható meg, hogy az eddigi kötetek — mintegy öt év termése — ennek az igénynek eleget tettek: igyekeztek általános kitekintést nyújtani a huszadik század tudományos és műszaki gondolkodására, s legtöbb esetben sajátos interdiszciplináris szemlélettel a tárgyalt jelenségek, a bemutatott tudományterületek filozófiai, szociológiai, sőt etikai vonatkozásaira is kitértek. De nem szándékom általános mérleget készíteni az eddig megjelent kötetekről: a sorozatnak az idei két első kötetét óhajtom ismertetni a fentebb említett igény figyelembevételével. Előljáróban megjegyzem, hogy a két kötet úttörő munka mind a *Korunk Könyvek* sorozatban, mind a hazai magyar tudományos ismeretterjesztésben, s mindkettő az olvasóközönség által régóta behatóbban megismerni vágyott témaköröket tárgyal.

Vincze János és Vincze Mária tanulmánykötetek* rendkívül nagy anyagot ölel fel: a kibernetikával s ennek „természetes” és „mesterséges” eszközével, az idegrendszerrel és a számítógéppel foglalkozik. A szerzők — a romániai magyar tudományos ismeretterjesztésben eddig alig tapasztalt — többszörös interdiszciplináris „határátörést” valósítanak meg, ami elkerülhetetlenül maga után von bizonyos előnyöket és hátrányokat.

Mint jeleztem már, könyvpiacunkon régóta „hiánycikk” egy olyan magyar nyelvű könyv, amely tudományosan és közérthető formában (a kettő elvileg nem zárja ki egymást) ismerteti a kibernetika alapvető tételeit. Gyakorlatilag persze nem könnyen megoldható kérdés, hogy miképpen lehet egyszerűen és világosan, de nem szakszerűtlenül megmagyarázni például a kibernetikai rendszerek modellezését és a jelek kódolását, vagy lehet-e olyan példákat találni, amelyek szemléletesen megmutatják a különböző, egymástól látszólag

igen távoli gazdasági, biológiai vagy műszaki rendszerek „viselkedése” között észlelhető hasonlóságot. Már ezek a példák is jelzik, milyen nehezen leküzdhető nehézségekkel számolhat az, aki ilyen könyv megírásába fog — a Vincze-szerzőpár azonban, a vesztély vállalásával is, megpróbálkozott ezzel.

A bevezető fejezetben a szerzők igyekeztek az olvasók széles köre számára megfogalmazni a kibernetika fő gondolatait és módszereit. A fejezet kényszerű rövidsége miatt azonban (ez maga kitéhetett volna egy külön könyvet) az az olvasó, akinek nincs megfelelő matematikai felkészültsége és elegendő ideje arra, hogy Wiener, Shannon és Kolmogorov munkáit olvassa, nem sokat tud meg a mélyebb megértés szintjén erről az átfogó tárgykőről.

A könyvben ezután a matematikai logika alapjaival ismerkedünk: a halmazok és algebrai műveletek tárházán át kalauzolniak a szerzők a logikai műveletek és dilemmák felé. Az újabb fejezet még több matematikai felkészültséget igényel, s az ezzel nem rendelkező átlagolvasót jól „megdolgoztatja”, de az itt szerzett tapasztalatokat az olvasó nem gyümölcsöztetheti a logikai áramkörök terén. Ezek tárgyalása talán jobb kulcsot adott volna a *Neurokibernetika* és az *Elektronikus számítógép* című fejezethez is; az utóbbiban sok a számítástechnikai fogalomzavar, ezeket azonban itt hely hiányában nem tisztázhatjuk. (Egyébként is fölösleges erre a sajtónkban már megvitattot kérdésre visszatérnünk. — *A szerkesztőség megjegyzése.*) A könyvben feldolgozott információk történeti sorrendje és a kibernetika „hőskora” előtti tisztelgés lehet az oka annak, hogy a számítástechnika új és legújabb eredményeit a szerzők nem mutatják be (talán a könyv korlátozott terjedelme miatt is). Pedig ha figyelembe vesszük a bevezetőben mondottakat, erre bizony szükség lett volna.

A biológiát az egzaktszerű tudományokkal összekapcsoló számos határp probléma között vezető helyet foglal el az emlékrögzítés mechanizmusának kérdése, amely az utóbbi évek biofizikai és molekuláris biológiai felfedezéseinek tükrében az egyik „legdivatosabb” kutatási területté vált. E tudományos közérdekűséget csak növelte az információelméleti és kibernetikai ismeretanyag bővülése, valamint az a kézenfekvő analógia, amely a korszerű számítógépek néhány működési elve és az emberi agy információfeldolgozásának menete között felfedezhető. A probléma népszerűsége és az interdiszciplináris közléség tette szükségessé a Vincze-szerzőpár könyvé-

* Vincze János—Vincze Mária: Kibernetika — idegrendszer — számítógép. *Korunk Könyvek*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977.

ben is a neurokibernetika tárgyalását, abból a megfontolásból, hogy mindkét folyamat döntő mozzanata a rögzítés, mindkét apparátus fontos alkotórésze a memóriaegység.

A kibernetika fiatal tudományág, csak a második világháború után alakult ki — természetesen korábban is létezett elemeiből — mint önálló szakterület. Rohamos fejlődése következtében ma már nagy szerepet játszik a kutatási módszereknek és a gyakorlati feladatok megoldásának fejlődésében-korszerűsödésében a tudomány és a technika legkülönbözőbb területein (biológia és orvostudomány, híradás- és számítástechnika, automatika, közgazdaságtan stb.). Jóllehet az első hazai magyar kibernetikakönyvnek egyfelől választott címe, másfelől adott terjedelme is szűkszavúságra kötelezte a szerzőket a kibernetika széles társadalmi vetületeit illetően — a *Korunk Könyvek* sorozat célját és feladatait tekintve, épp ebből a tárgykörből bővebb ismeretanyagra lett volna szüksége a kötet olvasójának, hogy kelendő betekintést nyerjen a kibernetikai rendszerek óriási lehetőségeibe.

Minden korban foglalkoztatta az embereket az, hogy miképpen alapul a jövő — a maguké, közvetlen környezetüké (népüké, hazájuké), esetleg az egész emberiségé. Ez nemcsak a kíváncsiság ténye: az ember tudatos lény, s ez mindeneke előtt azt jelenti, hogy mielőtt cselekszik, képes végiggondolni majdani cselekvésének útját-módját, eszközeit, s várható következményeit is, jövőjét tehát tudatosan alakíthatja.

Az 1955-ös nemzetközi atomenergia-konferencia megnyitóján senki sem gondolt arra, hogy húsz év múlva energia-válság fenyegeti majd a világot, s hogy szigorú energiatakarékosági intézkedésekre lesz szükség. A századvég és a jövő század energiaproblémáit kutató futurológusok borúlátóbbjai úgy vélik, hogy civilizációnk számára az energiaínség következményei katasztrofálisak lehetnek. Vajon igazuk van-e; vajon tényleg le kell mondanunk a civilizált élet egyes kiváltságairól? Mennyi ebben a kérdésben a profitházásnak és mennyi az energiahordozók valós hiányának a súlya? — erről szól Niederkorn János könyve*. A szerző nem annyira borúlátó, mint az említett jövőkutatók, s az energiahordozók felsorolásakor legtöbbit időz az atomenergia lehetőségeinél, szerinte ugyanis ez az energiaválság megoldásának kulcsa.

* Niederkorn János: *Változó energia*. Korunk Könyvek. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977.

Az első fejezet azonban nemcsak az energiahordozók pusztá felsorolása, hanem valóságos technikatörténeti áttekintés is, amelyből nem hiányzik a fizikából ismert energiaegységek értékviszonyainak tárgyalása sem. Ugyanitt — a sok gazdasági tényezőt bemutató összehasonlító táblázat révén igen időszerrű fejezetben — a szerző az energiahordozók jövőjének kérdését is felveti, előre sugallva azt, hogy ezek közül legfontosabb az atomenergia, s ezzel mintegy meghatározva a további fejezetek tartalmát. (Hogy itt is alkalmazzuk az interdiszciplináris szempontot, örömmel állapítjuk meg, hogy a szerző a környezetszennyeződés kérdésre is kitér.)

A bevezetőnek is tekinthető első fejezet után a könyv egy kis atomfizikával és atomtechnika-történettel folytatódik, hogy aztán az olvasó szinte észrevétlenül az atomreaktorok fizikájával kezdjen megismerkedni. Itt sem hiányoznak a szemléletes táblázatok, ábrák és egyenletek, jóllehet ezekben — s néhol a szövegben is — többször előfordulnak kisebb-nagyobb pontatlanságok. (A könyvnek erre a „szépséghibájára“ mutat rá részletekbe menően következő közleményünk. — *A szerkesztőség megjegyzése.*) Az egyes reaktortípusok leírása, ipari alkalmazásuk perspektíváinak felvillantása révén az olvasó előtt megvilágosodik az energiatermelés — a tudományos-műszaki forradalom egyik fő problémája — gazdasági-társadalmi vetületeinek bonyolult kérdésköre.

A tudomány fejlődésének legújabb eredményein alapuló eszközök és berendezések, az általuk nyitott lehetőségek összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételeket biztosítanak az emberiség számára, mint amilyeneket korábban egyáltalán elképzelhettünk: nagyjából ez a kötet végső konklúziója. A szerző ugyanakkor, ha nem is publicisztikus egyértelműséggel, de mintegy „a sorok között“ megérteti az olvasóval, hogy a huszadik század második felében, az „atomkorban“, emberiségmértetben kell gondolkodni: nem lehet másokkal nem törődve, csak a magunk hasznát nézve a környezetet szennyezni, a bioszférát veszélyeztetni, az energiát pazarolni, egyszóval visszaélni az adott lehetőségekkel. Bár ezzel kapcsolatban nem lett volna érdektelen — a *Korunk Könyvek* más kötetei példájára — a tudomány és a technika fejlődésének erkölcsi vonatkozásait, a felelősség kérdését is felvetni, a *Változó energia* így is betekintést nyújt az energiatermelés körül felmerülő problémák sűrűjébe.

Selinger Sándor

Az „információs ártalom“ határán

Amikor kezembe vettem a *Változó energia* című kötetet, azt reméltem, hogy választ kapok sok olyan kérdésre, amely nemcsak a közgazdászokat, hanem a fizikusokat is érdekli. Kissé lehangolt, hogy a hátsó borítólapp reklámszövegében a kiadó *energiaforrásokról* ír, holott a magyar szakirodalomban már néhány évtizede nem energiaforrásokról, hanem *energiahordozókról* beszélünk. A szövegben is sok helyen használ a szerző olyan kifejezéseket, amelyek csak a századfordulón megjelent művekben vagy rosszul sikerült fordításokban találhatók meg. Néhány ezek közül: hermetikusan (légmentesen), pompa és pumpa (szivattyú), préselés (összenyomás), precízen (pontosan), kanális (csatorna) stb. A nyelv tisztasága ellen akaratlanul elkövetett vétéseket a szerkesztőnek vagy szaklektornak feltétlenül ki kellett volna javítania.

Ezektől a hibáktól az ép nyelvérzékű olvasó még eltekinthet. Sajnos, nem ez a helyzet azzal az információs anyaggal, amely a kötetben található. A könyvben tömegesen fordulnak elő *hibás képletek*. Ugyancsak csodálkozhat mindenki, aki valaha Coulomb törvényét tanulta, hogy az elektrosztatikának ez az alaptörvénye ennyire lerövidült (25. lap). Az még elfogadható magyarázat, hogy a távolság jele a nyomdai munkálatok során elveszett, de az már semmiképpen sem, hogy az arányossági tényező is eltűnt. Hasonlóan sok hiba található a magreakciókat feltüntető egyenletekben. A szerző nem tartja magára nézve kötelezőnek sem a tömegszám, sem a töltésszám megmaradásának törvényét. Így például a 83. lapon a 92-es rendszámú uránból 40-es rendszámú cirkónium és 58-as rendszámú cézium lesz. Hasonlóképpen hibásak a 106., 140. és 156. lapon feltüntetett magreakciók, valamint a 151. lapon a *j* értékét megadó kifejezés.

Ilyenformán az energia megmaradásának elve nemcsak a magreakciókban látszik megdőlni, hanem akkor is, amikor a szerző azt állítja, hogy a mai hőerőgépeknél *kiküszöbölik a sűrűlódást* (21.). Hatalmas mennyiségű anyagmegtakarítást lehetne elérni, ha ennek a titkát is elárulná! A 7. lapon azt olvashatjuk, hogy az ember elemi létezéséhez napi 3000 *kilokalória* szükséges. Ezt az óriási mennyiséget csak megfelelő orvosi felügyelet mellett ajánlanám például azoknak a sportolóknak, akik a légsúlyú kategóriából — egyik napról a másikra — a nehézsúlyba szeretnének átkerülni. Az eljárás azonban még így sem ve-

szélytelen, mivel az emberi szervezet napi kalóriaigénye 2—7 kilokalória között mozog. Az is érdekes megállapítás, hogy a szelenergia és a vitorla rendkívüli szerepet játszott a *csillagok* tanulmányozásában (11.). A hajózás valóban sokat köszönhet a csillagászati ismereteknek, s ezek bővüléséhez maga is hozzájárulhatott — a szelenergia szerepe azonban ebben annyira közvetett, hogy a rá való hivatkozás itt furcsa. Mint az is, ahogyan a szerző a dugattyús gőzgépeknél a haladómozgásnak forgómozgássá való átalakítását elképzei. Szerinte ehhez nem szükséges egyéb, mint az, hogy a dugattyú mozgását (!) vasrúddal meghosszabbítsuk (20.).

Téves az indukcióra vonatkozó megállapítás is (26—27.). Áram csak zárt vezetékben jöhet létre. Indukciós áram keletkezéséhez nem okvetlenül szükséges a helyzetváltoztatás. Indukált áram akkor is keletkezik, ha a mágneses fluxus nyugalmi állapotban lévő vezető körül változik. Hasonlóképpen nehéz elképzelni azt a dinamót (28.), amely egy vashengerbe épített külső tekercsből és egy másik vashengerbe épített belső tekercsből áll. Hibás Lenz törvényének a megfogalmazása is (28.). Elemi fizikai ismeretek hiányára vall az a megállapítás, hogy a potenciális energia például a gravitáció vagy az anyagot összetartó erők összessége (33.). Az energia az erőtől jól megkülönböztethető fizikai mennyiség.

Hibás továbbá az üvegházhatás magyarázata (53.). Semmiképpen sem áll az, hogy a légkör a visszavetődő (!) sugárzást átengedi, a föld felületén megtört és hullámhosszát változtató hősugárzást viszont elnyeli. Itt két különböző hullámhossztartományról van szó. A légkör átengedi a rövid hullámhosszú infravörös sugarakat, de visszaveri a nagyobb hullámhosszú sugárzást.

A kémiai ismeretek terén is sok zavar mutatkozik. A kémiai elemek jellemző adata a *rendszám*, nem a *tömegszám*. Ezért nem állja meg a helyét az a megállapítás, hogy az új elem tömegszáma 17, és ez nem lehet más, mint az oxigén izotópja (81.). A szerző nem tesz különbséget *fém* és *érc* között sem (93.). A legmegdöbbentőbb megállapítást a 94. lapon találjuk, ahol nátriumlúg (!) semlegesítéséről van szó — nátrium-bikarbonát adagolásával. Eddig a lúgokat *savakkal* semlegesítették!

A turbina sem *áramfejlesztő gép*, amint a 110. lapon olvasható. A *gőz* és a gázturbina valójában *erőgép*, áramtermelésre pedig a közös tengelyre szerelt

turbina és a generátor (turbogenerátor) alkalmas. A plazmát sem tekintjük márnak az anyag negyedik halmazállapotának (160.). Az árapályhullámban — a szerző szerint — nemcsak a Holdnak és a Napnak a Földre, mindenekelőtt az óceánokra gyakorolt együttes hatása, hanem az egyetemes tömegvonzás is megnyilvánul (197.). Valójában az árapály jelenségét a Holdnak és kisebb részben a Napnak a Földre gyakorolt együttes általános tömegvonzása hozza létre, amint ezt már Newton óta tudjuk.

A könyvben sok esetben összecserélődik a *tömeg* és a *súly*, valamint az *energia* és a *teljesítmény* (180., 181., 185., 209.). Itt említtem meg, hogy a szerző függetleníti magát a Nemzetközi Mértékrendszer egységeitől is, amelyek pedig már évek óta bevonultak középiskolai tankönyveinkbe.

A sajnós, nem kis mértékű „információs ártalom” terjesztéséhez egyes ábrák szintén hozzájárulnak. Például a 9. ábrán nem a szabályozó rudakat mozgató mechanizmust, hanem magukat a rudakat láthatjuk; a 10. ábrán az 5-ös alatt nem gőzfejlesztőt, hanem gőzturbinát, a 6-os szám alatt nem szivattyút, hanem generátort, a 7-es szám alatt nem turbinát, hanem kondenzátort láthatunk. A 18. ábra jelmagyarázata nem egyezik a szövegben megadott leírással.

Hogy e hibákon túl, amelyeket egy szaklektor kijavíthatott volna, néhány

tartalmi vonatkozásra is kitérjek, megjegyzem: az egyes energiahordozók ismertetése nem áll arányban jelenlegi felhasználásukkal. A nukleáris energiáról szóló rész túlméretezettsége annak is tulajdonítható, hogy számtalan ismétlésre bukkanunk a szövegben (például az urán izotópjairól, az izotópok szétválasztásáról szóló részekben). Nem érthetünk egyet a szerzőnek azzal a megállapításával sem, hogy az elektromos energia a hőenergia származéka (19.), valamint azzal sem, hogy a mai energetika kizárólagos alapja a gőzturbina (22.), és hogy az elektromos energiát csaknem kizárólag hőenergiából nyerik (31.). Akkor miért építenek hazánkban — és szerte a világon — olyan sok vízerőművet? Azzal sem érthetünk egyet, hogy az energiateljesítmény nagy része az iparban sem elektromos energia formájában történik (64.). Mivel hajtják akkor a munkagépeket üzemeinkben?

A könyvet végigolvasva nem tartom valószínűnek, hogy a sorozat szerkesztői valaha is látták a kéziratot, holott erre igen nagy szükség lett volna. Mint ahogy magára az időszerű témájú könyvre is szükség volt, s mint ahogy arra is szükség van, hogy új, fiatal szerzők kapcsolódjanak be tudományos közírássunkba — de több komolysággal, felelősségtudattal, nem feledkezve meg arról, hogy ezzel egyaránt tartoznak a tudománynak és az olvasóközönségnek.

Heinrich László

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

SOCIOLOGIA EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

Fred Mahler szerkesztésében először jelenik meg román nyelven nevelés- (vagy/és oktatás)szociológiai tanulmánygyűjtemény. Bár a kötet szerkesztőjének nem kellett úttörő munkát végeznie — hiszen olyan átfogó szöveggyűjteményekből indulhatott ki, mint D. F. Swift: *Basic Readings in the Sociology of Education*. London, 1970; Alain Gras: *Sociologie de l'éducation*. Textes fondamentaux. Paris, 1974; vagy Ferge Zsuzsa—Háber Judit: *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest, 1974 —, annál inkább meg kellett küzdenie egy alig félévszázados múltra visszatekintő tudományos diszciplína hazai ismeretlenségéből adódó nehézségekkel. A kelet-európai szocialista országokban — talán az egy Lengyelországot kivéve — nincsenek hagyományai a nevelés makro-szintű, társadalmi-intézményes összefüggéseket ágyazott funkcionális megközelítésének. A pedagógiai szemlélet itt a mindennapos oktató-nevelő munkához keres közvetlenül praktikus fogódzókat, s innen nézve a „nevelés” egyértelműen szociológiai megközelítése „pedagógiai kontárkodásnak”, „határsértésnek” minősül. Ezért kiemelkedő érdeme a válogatásnak, hogy először tesz román nyelven hozzáférhetővé olyan tanulmányrészteteket, amelyek a kulturális értékek átadásának mechanizmusát az „esély-egyenlőség” függvényében vizsgálják. A kötet törzsét azok a tanulmányok adják, amelyek az iskola mai

diszfunkcionalitásainak kérdését vetik fel. Hogyan konzerválja az intézményesített nevelési rendszer az adott társadalmi struktúrákat (Ivan Illich), hogyan hat vissza az iskola szelekciőközpontúsága (vizsgaközpontúsága) a képzési funkcióra, és mennyiben befolyásolja a tanári tekintély mint a „szimbolikus represszió” eszköze az alsó rétegek társadalmi mobilitását (Pierre Bourdieu), lehetséges-e a szocializmus viszonyai között egy olyan típusú mobilitás — kollektív mobilitás —, amely nem termeli újra a munkamegosztásból adódó társadalmi egyenlőtlenségeket, hanem kulturálisan úgy homogenizálja, úgy nivellálja „felfelé” a különböző társadalmi rétegeket, hogy „a ma még kedvezőtlenebb helyzetben levők esélyei gyorsabb ütemben növekedjenek, mint a többi társadalmi rétegé” (Ferge Zsuzsa)?

Bennünket különösen ez utóbbi kérdésfelvetés érint. A különböző társadalmi rétegek „közelítésének számos közvetlen eszköze van — írja tanulmányában Ferge Zsuzsa —, mint például a legalacsonyabb bérek átlagosnál gyorsabb emelése, a családi pótlék, a nyugdíj emelése. Ezek a törekvések azonban, kívülről »korrigálják« a struktúrát és nem biztosítják azokat a belső mechanizmusokat, amelyek egy idő után a *korrekciókat* feleslegessé teszi. [...] Ilyen belső mechanizmus a csoportmobilitás. A *kollektív mobilitás* tehát az elsődleges társadalmi cél az egyéni mobilitással szemben”, hiszen az egyéni mobilitás „individuális kiemelkedés individuális eszközökkel”, mely „ha nem is kifejezetten struktúra-konzerváló, nem lehet lényeges struktúra-módosító sem, nem a rétegek közelítésének irányába hat, hanem a társadalom atomizálódásának, az ún. »privatizálódásnak« kedvez. [...]” Ez utóbbi esetben „az egész társadalmat és egyes csoportokat egyaránt előrevivő erők egyének egymás közötti versengésében forgácsolódnak szét — gyengül a szocialista közösségi tudat. [...] Az egyenlőtlenségek növelése általában nem úgy jelenik meg, mint tudatos szándék. Am annyi bizonyos, hogy a pillanatnyi helyzet javítására irányuló általános törekvésen belül egyes csoportok kedvezőbb, mások kedvezőtlenebb esélyekkel indulnak. Így például azok, akik a tudás és/vagy a hatalom magas szintjén vannak, a döntéseket hozzák vagy azokat közvetlenül befolyásolják, az átlagosnál jobb lehetőségekkel rendelkeznek arra, hogy csoport- és egyéni érdekeiket is az össztársadalmi érdekeken túl, esetleg azokkal szemben érvényesítsék.“ [...] „Másképp társadalmunknak igen nagy szüksége van magasán képzett emberekre, de még nem vagyunk elég gazdagok ahhoz, hogy a potenciálisan szinte mindenki bennünk meglévő adottságokat kibontakoztassuk. Ezért az iskolának ki kell választania azokat, akiknek adottságai a legkevésbé erőfeszítéssel vagy ráfordítással fejleszthetők. Ezek — nyilvánvalóan — az iskolázottabb, általában kulturáltabb és anyagilag is kedvezőbb helyzetben lévő gyermekei és legfeljebb az úgynevezett »tehetséges« munkás-paraszti gyerekek. Mindez — egyéni és csoportérdektől függetlenül is — előnyös helyzetek átörökítése és a kollektív kulturális mobilitással nem szükségképpen párhuzamos egyéni mobilitás felé visz.“

Ferge Zsuzsa vizsgálatának végkövetkeztetése: „ellentmondás van az iskola sajátosan pedagógiai és kultúraátadó szerepe és társadalmi feladatai között. Egyfelől a »nem-tehetségesekről« lemond az iskola, másfelől olyan helyzet alakul ki, hogy a jobb és rosszabb adottságúak szétválasztásánál a gyerek társadalmi helyzete is szerepet játszik. Belekerülünk abba a circulus vitiosusba, ahol a társadalomból tanulmányi, majd ebből ismét társadalmi hátrány keletkezik. [...] A »fizikai származású gyerekek« segítségére irányuló szándék, noha önmagában fontos és szükséges törekvést jelez, külsőleges, mert nem az alapvető cél, a kollektív mobilitás oldaláról közelíti a kérdéshöz, hanem az egyéni mobilitásra helyezi a súlyt. [...] Az iskola demokratizálása végső soron rendkívül hosszú folyamat, ahol csak hosszú távon lehet eredményeket elérni, ahol ad hoc, kampányszerű beavatkozás nem sokat segít.“ (*Edítura didactică și pedagogică. București, 1977.*)

A. J.

KELEMEN JÁNOS: A NYELVFILOZÓFIA KÉRDÉSEI

A szemiotikai és kommunikációelméleti irodalom, a nyelvelméleti tanulmányok utóbbi évekbeli bősége, a módszertanként nagymértékben elterjedt nyelvkritika mintha elfeledtette volna, hogy a hagyományos nyelvfilozófiai kutatás (mindezen szakágak elméleti alapja) háttérbe szorult. Ennek magyarázata nyilván az, hogy a jelzett tudományok, interdiszciplináris jellegüknél fogva, nyelvfilozófiaként is működhetnek, azonban a hagyományos nyelvfilozófia kérdéseit — gondolkodás és nyelv, grammatika és logika, nyelv és társadalom, nyelvi rendszer és valóságstruktúra viszonyát — ki nem kerülhetik. A haladáshoz a nyelvre irányuló reflexió eredményeinek, a nagy nyelvfilozófiai rendszereknek a kritikai

hasznosítása szükséges, mert bár a marxizmus klasszikusainak utalásai egy marxista nyelvfilozófiai rendszer építéséhez elegendő módszertani alapot szolgáltatnak, egy ilyen rendszer — többek között a dogmatikus gondolkodás alapvetően helytelen kérdésfeltevése miatt — máig sem született meg.

E cezura leküzdésének szükségességét tudatosító Kelemen János egyéb kutatásai mellett — strukturalizmus-elmélet, nyelv és oktatás összefüggései — a *Világosság*, a *Valóság* és a szaklapok hasábjain évek óta nagy rendszerességgel és pontossággal közölte a nyelvi reflexió történetileg kialakult problémaközeire és rendszereire vonatkozó tanulmányait. E tanulmányokat itt együtt olvashatjuk. Alapkönyvet tartunk tehát kezünkben, amelynek kiindulópontja a polgári nyelvfilozófia legnagyobb hatású, cassireri rendszerének sarkalatos megállapítása: „Mind a modern költészet, mind a modern filozófia formájában az az új viszony fejeződik ki, mely a középkorból az újkorba való átmenet évszázadaiban a szubjektum és az objektum, az En és a Világ közt létrejött.”

A marxista nyelvfilozófia lehetőségeiről a szerző ezt írja: „A marxizmus rendszerében a nyelvfilozófiai kérdésfeltevéseknek megvan a természetes helyük, s e kérdésfeltevéseket nem lehet a nyelvfilozófia valamelyik aspektusára szűkíteni. [...] Fontos hely illeti meg a nyelvészet filozófiáját, érte ezen a nyelvtudomány eredményeinek filozófiai általánosítását és ellenőrzését, valamint a marxista nyelvtudomány alapvetését. Emellett jelentőséget kell tulajdonítanunk a marxista filozófiában felmerülő különböző konceptuális problémák nyelvi-logikai analizisének: teljesen jogos, hogy ezek megoldását — ideértve az ontológiai kategóriarendszer finomítását — a természetes nyelvek vagy az erre a célra létrehozott mesterséges nyelvek struktúrájának szintaktikai-szemantikai elemzésével előrevigyük. Végül nélkülözhetetlen az a megközelítés is, mely nem a nyelvtudomány fogalmait és módszereit elemzi, nem is prizmának tekinti a nyelvet az általános filozófiai problémák tárgyalásában, hanem magát a nyelvet vizsgálja sokoldalú meghatározottságában.”

E könyv legnagyobb erénye, hogy az olvasó által közvetlenül hasznosítható szintetikus következtetések kiemelésével Kelemen módszerét is érzékeltethetjük:

„A nyelv és a gondolkodás mind a karteziánus, mind az empirista ismeretelmélet szerint független egymástól: mindkét felfogásban csak faktuális-kontingens és nem logikailag szükségszerű kapcsolat van közöttük. Mindkét irányzatra jellemző továbbá, hogy a nyelv másodlagos az individuum pszichikus életének alapformáihoz képest, és nem feltétele a gondolkodásnak.” Am ez a felfogás paradoxonhoz vezet: „a lélek ismérve a nyelv lesz, az a nyelv, mely egyébként nem szükségszerű hordozója a lelki életnek, a gondolatoknak, az ideáknak. [...]

Condillactól Maupertuis-n át Rousseau-ig a felvilágosodás legjelentősebb teóriái megegyeznek abban, hogy a nyelv a természetből ered, s a kezdet kezdetén a gesztusok és artikulálatlan kiáltások univerzális jelei alkották. Ebből az állapotból az artikuláció bevezetése, a szórend stabilizálódása és a fokozódó konvencionálizálódás vezetett tovább. A két szakasz közötti átmenet magyarázata azonban — mint Rousseau-nál is kiderül — rendkívüli nehézségekbe ütközött...”

De ez már a gondolkodás analiziséhez és a polgári gondolkodás alapvető — itt nyelvfilozófiai formában jelentkező — antinómiájához vezető kérdés. (Kosuth—Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.)

E. P.

RONALD MELZACK: A FÁJDALOM REJTÉLYE

„A fájdalomérzés képessége nélkül született emberek meggyőző bizonyóságot szolgáltatnak a fájdalom hasznosságáról. Közülük sokan gyermekkori égési sebek, horzsolások, zúzódások nyomait viselik magukon. Evés közben gyakran mélyen beharaptak nyelvükbe, és sok nehézség árán tanulták csak meg, hogy mit is kell tenniük nagyobb sebek, sérülések elkerülése érdekében. Sokan csaknem meghaltak vakbélgyulladásban, mivel nem érezték azt az igen erős hasi fájdalmat, melyet a gennyesen megduzzadt féregnyúlvány átfúródása okoz. Egy férfi törött lábball sétálgatott egészen a nyílt törés bekövetkeztéig.”

„... az antropológusok szerte a világon olyan kultúrákat is találtak, ahol a *couvade* (férfi-gyermekágy) általános gyakorlat. Az asszony itt gyakorlatilag nem szenved a szüléskor. Szinte a gyermek megszületéséig kint dolgozik a mezőn. Szüléskor a férj úgy nyög az ágyban, mintha nagy fájdalmai lennének. Extrémebb esetekben még az újszülöttel is a férj marad az ágyban, hogy felépüljön ebből a borzalmas megpróbáltatásból, az anya pedig rögtön visszamegy vigyázni a termésre.”

Ilyen példákkal vezeti be olvasóit Ronald Melzack, a kanadai McGill Egyetem pszichológiaprofesszora a fájdalomkutatás lebilincselő történetébe. Könyvének címe — *A fájdalom rejtélye* — utal arra, hogy ebben a problémakörben még ma is számos tisztázatlan kérdés, megoldásra váró feladat áll az elméleti kutatók és gyakorló orvosok előtt. A könyvben felsorakoztatott anatómiai adatok, élettani kísérletek, lélektani megfigyelések viszont arról is meggyőznek bennünket, hogy a fájdalom mechanizmusának megértése érdekében tett óriási erőfeszítések nem maradtak eredmény nélkül. Minden újabb felfedezés, legyen az bármilyen szerénynek tűnő, egy-egy lépést jelent az évezredek emberi törekvés céljának: a fájdalom és a vele járó szenvedés enyhítésének elérése felé.

„...a fájdalom személyektől függően, nagymértékben változó szubjektív érzés, melyet a kulturális környezet által megszabott módon elsajátított tényezők, a situáció jelentősége, a figyelem és más kognitív tevékenységek befolyásolnak“ — hangzik Melzack meghatározása, amelyből kiindulva megvizsgálja az utóbbi száz évben alkotott fájdalomelméleteket, melyek — bár ismereteinket fontos szempontokkal gazdagították — elégtelenek voltak bizonyos jelenségek magyarázatára. Sok állatkísérlet, valamint a pszichológiai és neurológiai tényezők bonyolult egymásrahatásának tanulmányozása után végül P. D. Wallal alkotott új fájdalomteóriát, amely „kapuelmélet“ néven a fájdalom folyamatait megértése felé tett egyik legnagyobb lépésként vált ismertté.

A fájdalom kapuszabályozási elmélete lehetővé teszi olyan jelenségek mechanizmusának értelmezését, amelyek az eddigi, klasszikus teóriák alapján nem lehetett megmagyarázni. Ilyen például — a kauzalgia és a különféle neuralgiák mellett — a fantómvégtag fájdalma, amelynek titokzatos voltát a szerző Ambroise Paré 1552-ből származó leírásával illusztrálja: „Valójában ez a meglepő dolog csodával határos furcsaság, melyet aligha hisznek el azok, kik nem látták saját szemükkel, és nem hallották, hogy azok az emberek, akiknek lábát sok hónappal ezelőtt levágták, kétségbeesve panaszkodnak, hogy rendkívül erős fájdalmat éreznek hiányzó lábukban.“ Új megvilágításban látjuk a fájdalomcsillapító gyógyszerek hatásmechanizmusát, a fájdalomsebészet gyakori sikertelenségének okát, a pszichogén fájdalmak megjelenését és a szuggeszióval elért meglepő eredményeket. „A kapuszabályozási elmélet szerint — írja Melzack — olyan pszichológiai folyamatok, mint a múltbeli tapasztalatok, a figyelem és az emóció, a gerincvelői kapu-mechanizmuson keresztül befolyásolhatják a fájdalom-percepciót és a fájdalomhoz kapcsolódó választ. Bizonyos pszichikus működések nyithatják a kaput, mások pedig zárhatják. Az a nő, aki egyik nap a mellében csomót vesz észre, és aggódik, hogy rákja van, hirtelen elkezdhet a mellében jelentkező fájdalomokról panaszkodni. Ha a rák miatti szorongása tartós, fájdalma egyre erősebb lehet, és ráterjedhet a vállára és a karjára is. Később viszont pusztán az orvos szóbeli megnyugtatása, hogy ennek a csomónak semmi következménye nincs, azonnal tökéletesen csillapíthatja a fájdalmat.“

A könyv külön fejezetet szentel a fájdalom elleni küzdelem különböző módszereinek. „A kapu-teória — fejtegeti Melzack — újabban utat nyitott a szenzoros input módosítására alkalmas új technikák kidolgozására. Rámutat, hogy a fájdalomcsillapítás a normális élettani működés serkentésével jobban megvalósítható, mint a működés — roncslással, többé már nem jóvátehető léziók általi — kiküszöbölésével. Ezért olyan próbálkozásokhoz vezetett, hogy a fájdalom csillapítása érdekében gátló mechanizmusokat aktiváljanak.“ Melzack javasolja a fájdalom kutatásával foglalkozó intézetek, „fájdalomklinikák“ létrehozását, mert a fájdalom „izgalmas rejtélyénél többet jelent számunkra: olyan sürgős megoldást követelő problémát, mely az egész emberiséget érinti.“ (*Gondolat, Budapest, 1977.*)

M. Zs.